

Guldet och makten

WILHELM HOLMQVIST

Guld och makt hör ihop. Om man bortser ifrån förhållandena i våra dagar, då guldet som maktsymbol förlorat mycket av sitt forna värde, skulle man kunna upprätta en karta över de platser, där guldet hopar sig i större mängder och därmed i viss mån även få en karta över mak- tens centra. Eller man skulle kunna göra tvärsom med samma goda resultat. Alltifrån kungarna i Ur till dagens potentater kan det vara anledning att observera detta förhållande.

I det följande vill jag försöka skärskåda detta problem ur en alledeles speciell synvinkel.

Hur var det under den länge sedan förflutna tid, som vi inte utan fog brukar kalla vår guldålder, dvs. 400- och 500-talen e. Kr.? Att det fanns gott om guld i Sverige under denna tid, därom vittnar inte minst de många samtida guldskatte, som påträffats framför allt på Öland och Gotland, men även i andra delar av landet. Mest rör det sig om guldmünt, s. k. solidi, präglade för den romerske kejsaren och med olika präglingsorter. Men skatterna kan även bestå av ringar av guld, tenar vridna i spiral, barrer osv. — Det kanske bör tilläggas att inte heller 200- och 300-talen var alltför fattiga på guld. Flera guldskatte, offerfynd och gravar är värtaliga vittnesbörd om detta.

Men vem *ägde* nu allt detta guld, och hur hade det förvärvats? Studerar man de samtida gravfynden i vårt land, finner man genast att guldet under inga förhållanden kan ha varit var mans egendom. Tidens gravar är fattigt utrustade, i regel endast en enkel lerurna och någon liter brända ben. Om graven innehåller något utöver detta, har man rätt att betrakta det som ett tecken på en viss burgenhet, och innehåller graven dessutom guld — vilket är ytterst sällsynt — bör man uppfatta det som ett tecken på ännu större burgenhet med därav följande maktställning. Det är ju också vanligt att man i den arkeologiska

litteraturen betecknar sådana gravar, som innehåller guld och dyrbarheter i någon mera avsevärd mängd som kungagravar eller furstegravar. Några exempel här nedan skall belysa detta förhållande.

En stående iakttagelse vid alla arkeologiska undersökningar världen över är att guldet ligger i de maktavandes händer, och det borde därför vara en arkeologisk uppgift av allra största intresse att studera sådana områden, där guldet mera påtagligt koncentreras för att därav utvinna uppgifter om vårt lands organisation före de skriftliga källornas tid.

I den arkeologiska debatten här hemma har man inte så mycket tagit upp frågan om dessa guldkoncentrationer till behandling som fastmera hur guldet över huvud taget kom hit och hur det sedan hamnade i jorden igen. Man har därvid följt en linje, som är nästan genant i sin naivitet och omöjligen kan ge en realistisk bild av förhållandena. Efter strider på kontinenten skulle, menar man, svenska soldater, ha återvänt hem till fosterjorden rikt lastade med sold i form av guldmynt m. m. för att i hemlandet grundlägga en välbesutten, lugn och välordnad tillvaro. De skulle emellertid ha haft den oturen att de råkat in i krigiska förvecklingar även här hemma, varför de varit tvungna att hastigt och lustigt gräva ner sitt nyförvärvade guld i jorden till glädje för ingen utom för sentida arkeologer. Detta dystra öde skulle ha drabbat de stackars hemvändande särskilt under tiden, låt oss säga 450–550 e. Kr., men under tiden dessförinnan liksom därefter skulle allt ha varit väl beställt, trots det att det på kontinenten pågått strider under hela det första årtusendet e. Kr., och att man därför har lika stor rätt att räkna med svenskt deltagande vid vilken tidpunkt som helst av denna tidsperiod.

Hur får man för övrigt tänka sig dessa hemvändande soldater organiserade? Kom de strykande en och en eller i hopar utan ledning? — Jag tror att man svårt underskattar de människor, som levde i Sverige under forntidens senare skeden, om man tänker sig dem som barbarer utan ordning och organisation. Inga arkeologiska skäl talar för en sådan uppfattning, utan alla talar *emot*. Med organisation följer emellertid att ledningen ligger på ett fåtal händer, och att därmed även makten samlar sig där. Sannolikt har mönstret varit ungefär samma här i vårt land som på kontinenten, i varje fall bör det inte ha varit alltför stora avvikelser. Hos folkets ledare, det må ha varit stamhövdingar, jarlar

Bild 1. Gulds katt från Timboholm i Skövde, Västergötland.

eller kungar, samlades således makten och därmed kanske även huvudparten av guld. Eftersom kungen här uppe dessutom var den högste religiöse ledaren, hade han ett extra makttillskott, och man får väl tänka sig att han då även bestämde över allt som hörde till kult, offergåvor (guld?) o. dyl.

Med allt detta i minnet borde det vara relativt enkelt att inringa sådana områden där guldet hopar sig i större mängd eller där av guld förfärdigade föremål är av så utpräglad kunglig eller kultisk karaktär att platsen i fråga framstår som en maktkoncentrationspunkt. I själva verket kan man peka på en mängd sådana platser, där guld i Västerlandet liksom i Egypten och orienten är maktens följeslagare ännu efter döden. Jag vill här endast nämna några få exempel, som mera direkt kan sägas ansluta till syftet med denna artikel.

I Tournai i Belgien har man funnit en grav, som med största säkerhet kan tillskrivas den merovingiske konungen Childerik den förste. Han dog år 481 e. Kr. och hans grav innehöll den praktfullaste utstyrel av vapen med fästen av guld och inlagda stenar, övrig utstyrel av guld, bl. a. 300 guldzikador m. m. — I St. Denis, Paris, finns andra

Bild 2. Detalj av guldhalskrage från Alleberg i Karleby socken, Västergötland.

furstegravar tillhörande den merovingiska kungaätten. De är något århundrade senare men liksom Childerikgraven rika på guld. — I grunderna till själva Kölnerdomen har man funnit merovingiska furstegravar från 500-talet, utrustade med slösande prakt, och i Krefeld, 50 km norr därom, en annan furstegrav med bl. a. guldcloisonné-prytt svärd.

Ännu rikare är den furstegrav man undersökt i Sutton Hoo i Suffolk, England. Den är från 600-talet e. Kr. och är den hittills rikaste german-graven i Europa. Framför allt observerar man dess rikedom på guldcloisonnéarbeten.

Manifesterad genom saga och hävd och arkeologiskt dokumenterad genom tre väldiga gravhögar har vi en svensk maktkoncentrationspunkt i Uppsala, sveakungens gamla huvudsäte.¹ — Hur var det med guldets där? — Jo, två av de stora högarna är åtminstone partiellt undersökta. De är från 500-talet och innehöll båda guld. Visserligen är den döde med hela sin utrustning bränd på bål, och materialet har där-

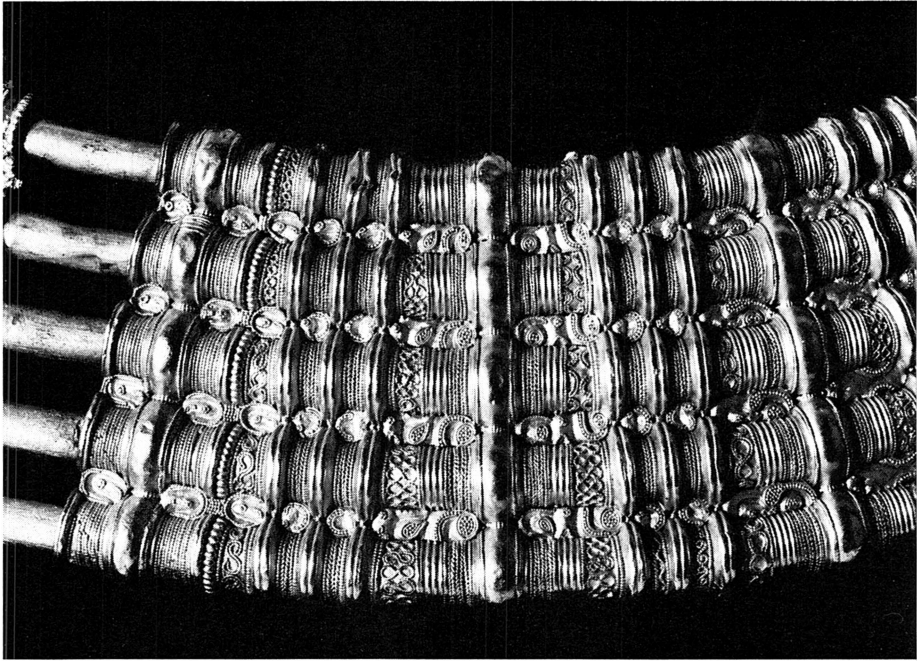

Bild 3. Detalj av guldhalskrage från Färjestaden i Torslunda socken, Öland.

igenom blivit i högsta grad demolerat, men man kan likväl konstatera att många av de ting, som ingått i utrustningen varit konstprodukter av yppersta slag, bl. a. ett svärd med fäste av guld och cloisonné av samma slag som i gravarna från Tournai, Krefeld och Sutton Hoo. Det är alltså fråga om tidsenliga kungliga utstyrlar.

I Uppsala menar man att svearna även hade sin centrala helgedom och att kungen följaktligen där kunde utöva båda sina maktfunktioner, nämligen som ledare både i andligt och världsligt avseende. — Märkligt nog fann man i en av Uppsalahögarna ett litet guldfiligranfragment, vilket av allt att döma suttit på en guldhalskrage av alldeles speciell sort. Eftersom vi äger ej mindre än tre helt bevarade sådana kragar kan vi med ganska stor bestämdhet påstå att de varit avsedda för kulten, ja, att de burits av kungen — översteprästen vid kultutövandet eller suttit på gudabilden. Vilket alternativ man än väljer är guldfiligranfragmentet i uppsalagraven ett värdefullt indicium.

Vid foten av Ålleberg har man funnit just en sådan kulthalskrage

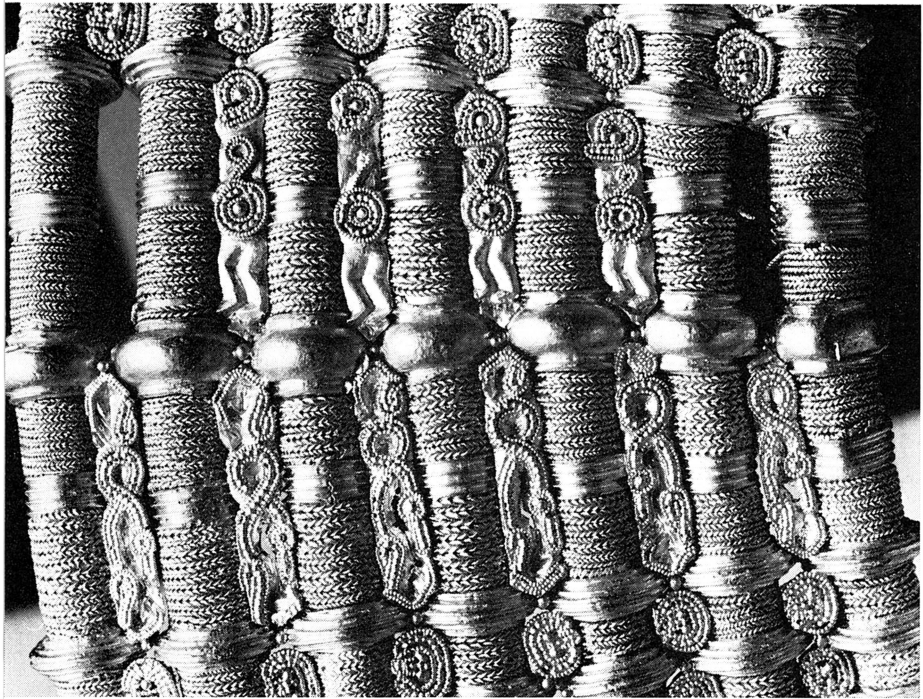

Bild 4. Detalj av guldhalskrage från Möne by i Möne socken, Västergötland.

av guld, överrikt dekorerad med figurer i filigran. Det står helt uppenbart att dessa figurer är sammanställda enligt ett fastställt mönster och i en ordning som avser ett budskap eller ett meddelande av något slag, sannolikt ett budskap, som kan efter behov varieras. — Här kommer kulten och dess utövande in i bilden och därmed konungen — prästen. Halskragen är dessutom av sådan dyrbarhet att man knappast kan tänka sig någon annan som dess bärare.

Ej mer än ca 20 km från denna fyndplats har man vid Möne kyrka i Västergötland funnit ännu en sådan halskrage, större och rikare utsirad. Den är uppbyggd enligt ett med Allebergskragen överensstämmande schema, medan figurvalet är något avvikande.

Att de båda fyndplatserna ligger så helt nära varandra kan knappast tolkas på annat sätt än att vi även här har att söka efter en koncentrationspunkt för makten. Den kultiska makten framstår just genom de båda halskragarna i bjärt belysning och där kulten hade sitt centrum

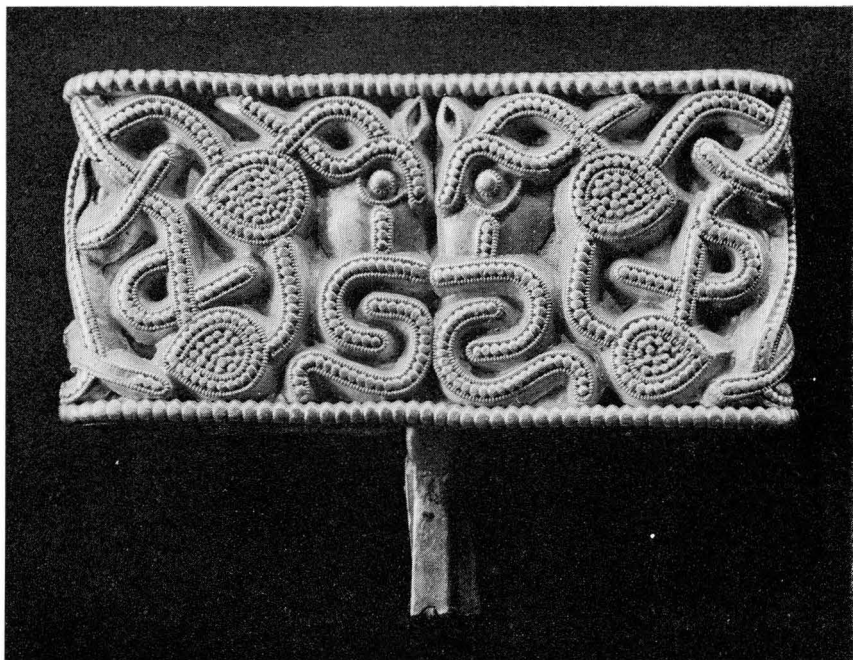

Bild 5. Beslag av guld till svärdsslida från Tureholm i Västerljust socken, Södermanland.

där fanns även den världsliga makten i de nordiska länderna. Ganska värtalig är även koncentrationen av guld. Enbart Mönekragen väger mera än 800 gram. Läger man därtill bl. a. den stora guldsikten från Timboholm i Skövde ej långt därifrån, som väger mer än 7 000 gram, erhåller man en guldkoncentration i dessa delar av Västergötland, som utan vidare kan sägas indicera ett maktcentrum.

I Färjestaden på Öland har man funnit den tredje av de guldhalskragar, det här är fråga om. Den avviker ifrån de västgötska kragarna på ett så markant sätt, att man måste inte bara räkna med en annan verkstad utan även ett annat »innehåll». Här bör således föreligga ett annat maktcentrum, ett sydöstsvenskt sådant vid sidan av det västsvenska.

Om vi skall fortsätta vår jakt efter forntida, svenskt guld, kan vi notera vår hittills största kända guldsikt, den från Tureholm i Västerljust sn, Södermanland. Den vägde omkring 13 kg, och ingen inbillar sig väl att den ursprungligen ägdes av någon vanlig bonde eller dag-

Bild 6. Svärdknappar av guld med cloisonné.

lönare. Det finns egentligen endast två alternativ till tolkning. Antingen representerar den en maktkoncentration i närheten och har därigenom tillhört någon sörmlandshövding, eller också har skatten kommit på drift vid transport från den ena maktkoncentrationspunkten till den andra. I det senare fallet kan man mycket väl tänka sig en guldlast på väg mot Uppsala som slutlig destinationsort. Fyndplatsen ligger nämligen ej långt ifrån den farled över Mörköfjärden och Södertäljeviken som under äldre tider förde upp till Uppsala. Man kan även tillägga att skatten från Västerljung är ungefär samtida med kungagravarna i Uppsala.

En guldkoncentrationspunkt och därmed ett centrum för makten har man också att söka i Badelunda i Västmanland. Där har man hittat vår hittills guldrikaste grav från tiden omkring 300 e. Kr. Ej långt därifrån har man funnit ännu en guldgrav som är ett par hundra år yngre, och mitt i härligheten ligger som en bekräftelse på makten de välkända, monumentala fornlämningarna vid Badelundaåsen, en väldig kungshög och imponerande skeppssättningar m. m.

Mot bakgrunden av tidens allmänna torftighet ter sig guldskattna

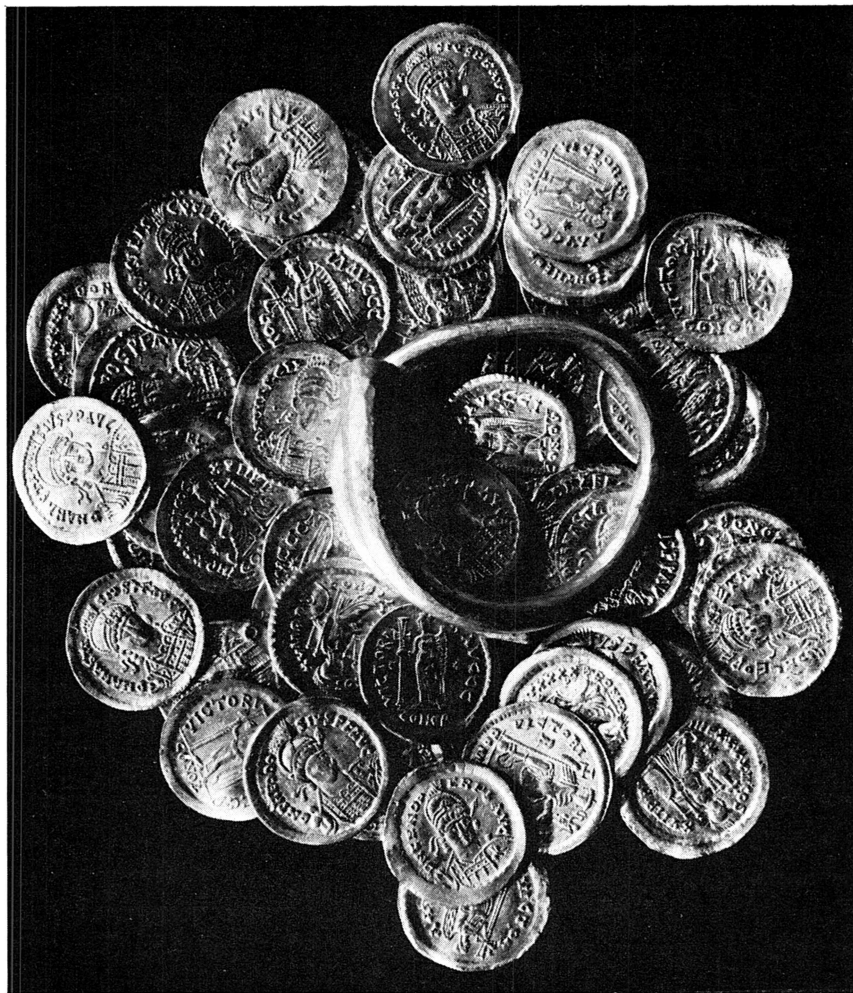

Bild 7. Guldsfatt från Helgö i Ekerö socken, Uppland.

och guldgravarna som ett ganska främmande inslag i bilden och som ett indikationsinstrument för den dåtida organisationens maktcentra. Guld och makten hör ihop, och i detta avseende torde knappast förhållandena i vårt land ha varit väsentligt annorlunda än i den övriga världen.

Med desto större intresse tar man därför del av de senaste årens talrika fynd av guld i olika stadier av bearbetning, som gjorts vid ut-

grävningarna på Helgö i Mälaren. Som bekant har man där träffat på en hel verkstadsindustri för smycken m. m. av guld, silver och brons. Verksamheten tycks ha haft sin höjdpunkt under 500-talet men startat redan tidigare och ägt bestånd länge efter 500-talets slut. Särskilt anmärkningsvärda är, som nämnts, de talrika spåren av arbeten i guld. Man har funnit inte mindre än ett 80-tal smältdeglar, i vilka man ännu kan se fastsmälta gulddroppar. Många guldtentar, avklippta guldbitar och guldspraltentar har också påträffats, härom året till och med en hel liten gulds katt bestående av tre guldspraltentar och ett guldmünt, slaget för kejsaren Marcianus vid mitten av 400-talet e. Kr. Inte mindre än 26 små guldbleck, framställande en man och en kvinna i kärleksfulla attityder har man hittat på Helgö. Där har även påträffats guldråd för filigranarbeten och halvfabrikat av guld för olika arbeten. Särskilt bör man kanske fästa uppmärksamheten vid ett flertal små klotformiga guldklumpar av något varierande storlek, vilka utan tvivel varit avsedda som nithuvuden på guldnitar. Sådana nitar har i själva verket även hittats på Helgö med guldklotet på sin plats som nithuvud. Bland annat fäste man samman olika delar av guldfästet på ett svärd med sådana nitar, och dessa vapen tillhörde tidens allra yppersta guldsmedsprodukter. Att de tillhörde konungars och furstars utrustning framgår inte minst därav att resterna av ett sådant svärd hittades i en av kungshögarna i Uppsala, och att man i de ovan nämnda gravarna i Krefeld och Sutton Hoo hittat svärd av samma typ.

Till förhöjande av guldets glans ha fästena till dessa svärd ofta inläggningar av granater eller almandiner i tätt intill varandra liggande celler, s. k. cloisonné. Det intressanta är nu att vi på Helgö även hittat almandiner, dels i form av färdigslipade bitar, dels ett större stycke, som väl närmast får betraktas som råämne. Det sistnämnda hittades i en av verkstäderna strax intill flera av halvfabrikaten av guld, vilket sålunda utvisar att man på Helgö kunnat tillverka tidens yppersta produkter, ja, till och med slipa och skära de för dekoren avsedda stenarna.

Men för vilkens räkning har man nu förfärdigat alla dessa sköna ting på Helgö? Har man gjort dem på spekulation för att till äventyrs finna en lugad köpare? Eller har det varit fråga om beställningsarbeten! — Så mycket torde väl vara helt säkert, nämligen att gemene man eller bönderna inom en vidsträckt omgivning knappast torde ha haft

Bild 8. »Guldavfall»
från Helgö i Ekerö
socken, Uppland.

råd att lägga sig till med svärd med guldfästen. Och inte heller lär de väl ha haft något större behov av dem. Bland annat framgår detta helt klart av innehållet i de hundratals, ja, tusentals forngravar, som man hittills undersökt i Mälaronrådet. Där finns över huvud taget ingen plats för guldföremål.

Men inte desto mindre har man tillverkat guldföremål på Helgö, därtill, så vitt man kan se, i högst betydande skala. Följaktligen måste det även någonstans ha funnits kunder, dvs. köpare.

Vågar man i ett sådant fall gissa på kungahovet i Uppsala, eller är detta att ta till alldeles för mycket? Ligger Uppsala alltför långt ifrån Helgö för att komma med i räkningen? Man bör kanske inte fästa sig alltför mycket vid det geografiska avståndet, för i själva verket kan Helgö faktiskt ha tillhört kungens egna domäner. I varje fall har han

tydiligen under vikingatiden varit herre på det närbelägna Adelsö och Birka. På Munsö har han dessutom haft en kungsgård. Kanske får man även räkna Asknäs vid Ekerö kyrka liksom Norsborg (Hundhammar), som ligger mitt emot Asknäs på södra stranden av Mälaren, till sveakungens egendomar. En antydning därom erhåller man av det faktum att både Asknäs och Norsborg under medeltiden tycks ha varit folkungagods. — Man behöver således inte rygga tillbaka alltför mycket inför tanken att även Helgö, som ligger mitt i klungan av all denna bebyggelse, skulle ha tillhört de kungliga domänerna. Man får även betänka att Helgö har ett mycket gynnsamt strategiskt läge i korsningspunkten mellan de nord-sydliga och öst-västliga farlederna genom Mälaren och endast ca 6 mil fågelvägen från Uppsala. Det var med andra ord en punkt, som sveakungen helt enkelt måste behärska för att kunna känna sig som herre i sitt eget hus.

Går man över och ser på ungefär samtida förhållanden på kontinenten finner man att ganska stora områden stundom kunde räknas som direkt hörande till den eller den staden. Så räknades Ingelheim såsom hörande till staden Mainz och Oberwesel, som ligger ej mindre än 8 mil från Trier, räknades likväl till denna stad, dvs. dess suburbium.

När vi har hunnit så långt i vårt resonemang kanske vi skulle våga göra ännu ett språng i det ovissa och utnämna verkstäderna på Helgö till kungliga hovleverantörer. Så helt ogrundad är ingalunda en sådan tanke. Redan det svärd med cloisonnéinlagt guldfäste, som hittats i en av Uppsalahögarna, är en tungt vägande realitet, eftersom man *tillverkat* sådana svärd på Helgö. Det skulle eljest betyda att sveakungen vänt sig till någon konkurrentfirma på annat håll för att tillgodose sitt behov av lyxprodukter. Eller att han haft egna verkstäder i Uppsala förstås. Men man känner för närvarande inget alternativ till Helgö, och därför måste vi räkna med de givna realiteterna. Dessutom är ju redan själva existensen av Helgöverkstäderna av en sådan art att man över huvud taget inte kan betrakta dem som ett isolerat fenomen. De har nämligen höjt sig vida över självhushållets och hemindustriens stadium. Den oerhörda mängden av smältdeglar och gjutformar tyder ovedersägligt på att man bedrivit en yrkesmässig tillverkning samt att man haft en stor kundkrets.

Man ställs då inför frågan om det över huvud taget kan vara möjligt att ett antal skickliga yrkesmän i Mellansverige redan så tidigt som un-

der 500-talet eller ännu tidigare har brutit sig ut ur det omgivande agrara samhället och bildat en enklav för ett fritt utövande av sitt yrke.

Detta skulle i så fall vara ett världshistoriskt unikum, ty något sådant har veterligen aldrig existerat. Inte ens i det gamla Egypten, i Grekland eller inom det romerska imperiets gränser kan man — trots det att yrkesutövningen trivts där i många former — finna något liknande. Överallt har hantverket som yrke, dvs. bedrivet som heltidsarbete, omgivits med bestämmelser av olika slag, och dessa bestämmelser har utgått från den statliga myndigheten. De enda undantagen har varit om hantverkaren varit i någons tjänst och tillverkat artiklar för sin herre och dennes hushåll. I viss mån kan ju även sådana tjänster ha utvecklats i större skala, men det är då inte den enskilde hantverkaren och hans kolleger, vilka kanske rent av är livegna, som bestämmer om tillverkningen osv. utan det är deras herre. Översatt till våra förhållanden skulle det således betyda att verkstäderna på Helgö stått under ledning av en herre med detta ord tolkat i dess vidaste mening. Denne herre kan givetvis ha varit den statliga myndigheten, och då är det denna, som även utfärdat de närmare bestämmelserna för driften vid verkstäderna.

Vill man gå in på en detaljgranskning av förhållandena på kontinenten vid tiden för Helgöverkstädernas uppkomst skall man finna att den fria hantverkaren inom det romerska väldet utsatts för allt hårdare bestämmelser, som mer eller mindre kom att döda all företagsamhet. Staten sökte å sin sida att överta mer och mer av de mera livsnödvändiga verksamhetsgrenarna, som ex. vapen- och textil-industrien, men man menar att alla dessa nödtåtgärder inte hjälpte utan snarare bidrog till det västromerska rikets fall.

Naturligtvis levde hantverket trots allt kvar även efter det västromerska rikets definitiva undergång under senare delen av 400-talet. Men man återfinner det då i regel underordnat någon annan myndighet, en furste, en domkyrka, ett kloster eller liknande. Inom dessa enklaver tillverkades i första hand det egna behovet av produkter, men det kunde finnas rum även för en kvot till byte eller avsalu. Hantverket kunde även förekomma som extraknäck för bönder, som hade lantbruk som huvudnäring, yllestickeri i Westfalen, linneväveri vid Bodensjön, tillverkning av s. k. frisiskt kläde i Holland och Ost-

friesland osv. Men i själva verket kom det att dröja ända till fram på 1000-talet innan hantverket blev vad man menar fritt, dvs. löst ur sitt beroende av en arbetsgivare.

Det vore orimligt att räkna med att man i Sverige skulle ha levat under väsentligt annorlunda förhållanden, att man här skulle ha varit mera avancerade. Den som hävdar en dylik uppfattning måste även leda den i bevis. — Det naturligaste är väl ändå att Helgö-verkstäderna följt det normala mönstret, och man kommer då osvikligt fram till att de varit underställda en myndighet av något slag. Sedan beror det på hur man föreställer sig denna myndighet. Det *kan* ju ha varit en företagsam storman, som till sveakungens ytterliga förargelse slagit sig ner på en av hela Mälaramrådets centralaste och viktigaste punkter, där han efter behag kunnat korka igen vägen till Uppsala, och där han etablerat ett storföretag i konstindustri med lyxartiklar i guld, silver och brons som produkter. — Men det kan ju även — vilket är betydligt sannolikare — ha varit sveakungen själv, som stått bakom denna verksamhet, den första i sitt slag i vårt land. Därmed skulle man även på ett naturligt sätt kunna anknyta till utgångstemat för denna artikel, nämligen guldets och makten. Inte nog med att man i Helgöverkstäderna funnit så utomordentligt rika spår av guldarbeten, utan som redan nämnts har man även funnit ett stort antal guldföremål som färdiga produkter. Därtill kommer att man funnit två stora guldskatte på ön. Den ena hittades på 1700-talet och innehöll 21 guldmünt. Den andra hittades för endast några år sedan och innehåller ej mindre än 47 guldmünt jämte en massiv guldarmbygel. Båda skatterna torde ha nedlagts under förra hälften av 500-talet. Läger man så därtill de två guldmünt, som påträffats i anslutning till de arkeologiska grävningarna, är man uppe i 70 romerska guldmünt, vilket måste betraktas som ett betydande antal eftersom man på Sveriges fastland — Gotland och Öland undantagna — hittills inte funnit mer än ett 50-tal samtida guldmünt.

Men där guldets fanns, där fanns även makten.

Grekland blev en gång mäktigt kanske framför allt genom en driftig handel och ett väl utvecklat hantverk. Guldets, hantverket och handeln framträder i sin starkaste relief på Helgö just vid den tid då Sveaväldet börjar visa de första tendenserna till expansion, och då det synes grundlägga den makt på vilken svenska riket uppbyggdes.

Not

1. Till skillnad mot Carl-Axel Moberg, Curt Weibull m. fl. (C.-A. Moberg, »Innan Sverige blev Sverige», Stockholm 1964, sid. 94 ff. C. Weibull, »Sverige på tiohundratalet», Sv. Turistfören. årsskrift 1949, s. 24) räknar jag med en sveakung, om än aldrig så liten, redan under 500-talet e. Kr. och ett sveavälde, om än aldrig så obetydligt och illa organiserat, från samma tid. Jag stöder detta bl. a. på innehållet i de två undersökta Uppsalahögarna, östhögen med fragment av guldfiliggranarbeten av högsta klass, guldcloisonnéarbeten, figurpressbleck m. m., västhögen med guldcloisonné- och filigranarbeten av samma höga klass som östhögens, samt därtill rester av guldbroderier, pseudokaméer m. m. Trots materialets fragmentariska tillstånd är det jämförelsevis lätt att bedöma dess ursprungliga kvalitet och det torde vara svårt — om ens över huvud taget möjligt, i Sverige uppbringa en enda forngrav med ett dyrbarare innehåll. Moberg må sedan begagna sin skarpsinnighet till att blanda bort korten hur mycket han vill, bl. a. med att hänvisa till ännu oundersökta storhögar på andra håll i landet. Om han tycker illa om att placera kungar i dem alla, behöver han ju inte därmed ställa sig så utomordentligt skeptisk inför Uppsalahögarna, vilka dock i många avseenden intar en särställning. Vilken samhällsklass kan de personer ha tillhört, som ligger i gravarna? Säkert är att de varit rika, och med rikedom torde de även haft del av makten. På den sociala rangskalan måste man placera dem på en hög nivå, och då kan frågan om man ger dem kungatiteln eller inte närmast vara en smaksak. I varje fall kan det knappast vara ett vetenskapligt problem som man nödvändigtvis tvingas göra halsbrytande tanksaltomortaler över. Ju enklare, ju simplare eller tvärtom.